

Žarko MULJAČIĆ
Miramarska 38
HR-10000 Zagreb

U KOJIM SE ZONAMA U SADAŠNJEM TRENUTKU SMIJU OČEKIVATI POMACI KOJI BI MOGLI DOPRINIJETI BOLJEM POZNAVANJU "DALMATSKOGA" ?

Autor uvodno upozorava na utjecaj hrvatske, albanske odnosno mletačke fonologije na vokalizam raznih dalmatoromanskih jezika za što su bili "zaslužni" dvojezični govornici u oba pravca (tj. Hrvati, Albanci ili Mlečani kojima je neki dalmatoromanski idiom postao, makar i za kraće vrijeme, L2 odnosno dalmatinski autohtoni Romani koji su naučili, kao svoj L2 odnosno L3, neki od spomenutih adstratskih jezika). To je bilo potrebno istaknuti, jer skoro svi hrvatski i strani jezikoslovci koji se bave prilikama u tom arealu u srednjem vijeku postupaju kao da se u znanstvenoj literaturi poslije 1971. god. ništa značajnijega novoga nije pojavilo (drugim riječima, ne poznaju ili ignoriraju brojne radove, tiskane na njemačkom, francuskom i talijanskom uglavnom iz pera potpisanoga). Čak i tko se bavi samo etimologijom hrvatskih dalmatoromanizama mora te pomake uzeti u obzir jer bez toga nisu mogući dalji pomaci koji se očekuju osobito u nekim zasad "deficitarnim" zonama. Osim romanskog vokalizma u pitanju je i sudbina međusamoglasnih bezvučnih okluziva na skrajnjim točkama jadranske elipse gdje su hrvatski refleksi dvovrsni: sadrže u većini slučajeva zvučne suglasnike na Sjeveru (u zoni oko Trsta nazvanoj *Caput Adriae*), dok su u Kotoru zvučni suglasnici očigledno u manjini. Razlog nije jednak: na Sjeveru se radi o romanskoj izoglosi koja je od svog nastanka u Hispaniji do afirmiranja sve do granice tzv. dviju Romanija (na crti Linz – ušće rijeke Raše) trebala oko četiri stotina godina (tako da su prvi Hrvati i Slovenci ime grada koji nazvaše *Koper/Kopar* čuli sa *-p-* (CAPRIS), dok je u većini analognih riječi prijelaz *-p- > -b-* itd. bio već definitivno izvršen); na Jugu se radi o tzv. *Formübertragung* (tj. sporadičnim pojavama u pojedinim riječima koje su Hrvati mogli čuti iz ustiju djelomično romaniziranih govornika kojima je albanski bio L1 i koji su živjeli u Baru ili južnije od tog grada, središta tzv. labeatskoga). Mislim na labeatizam *nebùča* koji, *in ultima linea*, preko pretpostavljene prijelazne forme, odražava kasnolatinski NEPOTIA 'nećakinja'. Teoretski je moguće da su ime grada Kopra i sl. najstariji Slaveni čuli već u Panoniji (gdje se govorio kasnije izumrla panonsko-romanski).

Stoga je prvi desiderat: proučavati “bok” jadranske paleoromanske elipse, na crti Kopar-Rijeka-Budim (a isto tako i drugi “bok”, na crti Kotor-Scodra-Skopje). Ostali su naredni zadaci: b) proučiti iscrpno mikrotoponimiju svih otoka po uzoru na monografiju o otocima zadarskog arhipelaga koju dugujemo V. Skračiću, a isto tako i mikrotoponimiju i leksik areala oko nekoliko gradova na kopnu s kojima se nije stigao dublje pozabaviti P. Skok (Rijeka, Trogir, Kotor itd.), c) vrednovanje nedavno tiskanih hrvatskih “cakajskih” tekstova brdskih govora između Vrbnika i Stare Baške (o. Krk).

1. UVODNE NAPOMENE

Ako ostavimo po strani par časnih iznimaka dvojezičnost nije bila predmet vrijedan istraživanja ni u doba svemoći povijesno-poredbenog jezikoslovlja ni u vrijeme obilježeno raznim strujama sinkronijski usmjerene deskriptivne lingvistike. Kontakti i konflikti između jezika ili u krilu istog jezika, s naglaskom na dvo- i višejezičnim govornicima, počeli su se ozbiljnije proučavati istom krajem strukturalističke epohe (U. Weinreich, A. Martinet i dr.). Osobito su se na tom pravcu založili pripadnici danas vladajućih smjerova (sociolingvistike i pragmatolingvistike)¹. Rijetkima je poznato da se u krilu sociolingvistike pojavio novi pristup na kome se zasniva moj model, koji zovem relativistički pristup. Na njemu sam počeo raditi oko 1979. i zaokružio sam ga oko 1992. godine te primijenio najprije na neke a potom na sve romanske jezike. Ništa ne spriječava njegovu primjenu i na jezike drugih porodica. U tom *new look*-u bitno je ukidanje aristotelovske logike (*Tertium non datur!*) i opreke *jezik-dijalekt* koja bez nje gubi smisao. Po relativističkom načelu *Tertium datur sed non utique!* («Postoji i treća mogućnost ali ona nije svuda obvezno nazočna!») sazdana je nova terminologija koja operira terminskim trojstvom: *viši, srednji i niži jezici*. U njemu je središnji pojam bitan: svaki je srednji jezik istodobno niži u odnosu naspram konkretnog višeg jezika i viši u odnosu na vlastite, dominirane niže jezike². Iz jedne grafičke pojedinosti u naslovu (gdje se glotonim *dalmatski* nalazi među navodnicima) može se zaključiti da ne vjerujem u tradicionalnu opstojnost jednog dalmatoromanskog jezika. Po mom su mišljenju u srednjem vijeku postojala barem tri dalmatoromanska srednja jezika, tj. jadertinski, raguzejski i labeatski, sa središtima u Zadru, Dubrovniku i Baru³. Svi su oni u toku srednjeg vijeka izumrli (najkasnije je nestao raguzejski, tj. krajem 15. st.). To ne mora značiti da su istodobno izumrli i svi njihovi niži jezici (od kojih su neki izumrli prije njih).

¹ Usp. Argente (1998), 1 ss.

² V. Muljačić (1996) daje teoretski okvir. Za primjenu u iliroromanskoj jezičnoj podobitelji usp. Muljačić (1997b).

³ V. ib. Sažete podatke o nekim gradovima na skrajnjem Jugu (i šire) daju Bartl (1980), Ducellier (1980) i Korać (1991).

Od tih se najdulje održao veljotski (zvan također *krčkoromanski*). Kao što je lingvistima dobro poznato, njegov je zadnji govornik umro nesretnim slučajem (eksplozija mine) u gradu Krku točno pred sto godina. Na sreću je tog čovjeka u toku nekoliko godina intervjuirao u Beču formirani romanist, Labinjanin Matteo Giulio Bartoli koji je svoje zabilješke, skupa s građom koju su zapisali njegovi prethodnici, objavio i analizirao u nesvakidašnjoj dvotomskoj monografiji *Das Dalmatische* (Beč, 1906). Time je uvelike zadužio ne samo romanistiku nego i kroatistiku i opću lingvistiku.

2. DOKUMENTACIJA DALMATOROMANSKIH JEZIKA

Slične jezike dobro karakterizira talijanski termin *lingue di frammentaria attestazione*⁴. Njemački znanstvenici rabe termine *Restsprachen* ili *Trümmer-sprachen*. Ne ulazim ovdje u argumente onih njemačkih lingvista kojima ti termini nisu sinonimni. Spominjem međutim nazive za odgovarajuće podtipove na njemačkom jeziku. Sasvim je ispravno razlikovati, među takvim jezicima, one za koje postoje, makar i malobrojni i kratki, pisani tekstovi od onih čija se dokumentacija sastoji samo od nizova ili od pojedinačnih riječi. Prve zovemo *Corpus-sprachen* a druge bismo mogli zvati *Wortsprachen*. Mislim da nije potrebno dokazivati da se samo, kad se radi o jezicima prve grupe, može proučavati morfologija i sintaksa. Kod jezika drugog podtipa nije svejedno jesu li sačuvana isključivo vlastita imena (*Eigennamenrestsprachen*) ili i opće imenice (i eventualno po koji glagol, pridjev itd.). Potonje “bogatije” jezike mogli bismo nazvati *ad hoc* skovanim terminom *Nichtnureigennamenrestsprachen*. Njihovo leksičko “blago” može biti sačuvano u formi tzv. glosa (radi se o deklarativno etiketiranim riječima, zabilježenima najčešće u spisima pisaca iz “pobjedničkog” naroda skupa s točnim ili fantastičnim prijevodom). Četiri raguzejske riječi (tri imenice i jedan glagol) koje je Toskanac Filippo de Diversis zabilježio u Dubrovniku oko 1440. god. nisu klasične nego “obrnute” glose (on, naime, najprije spominje njihov latinski ekvivalent pa nakon toga navodi u vrlo proizvoljnoj grafiji, koja nikako ne odgovara modernoj fonetskoj transkripciji, njihov raguzejski aproksimativni oblik: *panem vocant pen ...*), koje bismo mogli zvati *antiglose*. Neizravno se o postojanju riječi iz izumrlog jezika supstrata može zaključiti (više ili manje točno što se tiče njihova oblika i značenja) na osnovi posuđenica koje je pobjednički jezik primio. Dodajmo na kraju da neki autori razlikuju *Groß-* od *Klein-corpus(rest)sprachen* iako nitko nije dosad precizirao obim nuždan da se neki korpus proglasi velikim⁵.

⁴ Usporedi akte jednog značajnog talijansko-njemačkog simpozija (Vineis, 1983), osobito referate J. Untermanna i E. Campanile-a (oba 1983), te Poccetti (1997).

⁵ Usp. Vineis (ur.) (1983: 71) i Poccetti (1997: 120 ss.).

U sklopu kojim se bavimo veljotski, za koji raspoložemo s dosta tekstova (koje dugujemo, uz jednu rečenicu, zabilježenu oko 1770., nekolicini “loših” govornika u razdoblju 1840.–1897.), možemo smatrati, ali samo za to doba, kao *Corpusprache* iako, na pr., ne raspoložemo, za sve zabilježene glagole, potpunim podacima o svim konjugacijskim likovima⁶. Stariji veljotski i svi ostali dalmatoromanski idiomi bili su puke reflektirane *Wortsprachen*. Skoro sve što znamo o njima dugujemo neizravnim indicijama (posuđenicama ustanovljenim u drugim jezicima) s jednom samom “iznimkom” (kao što je rečeno, za raguzejski imamo, ali samo za doba oko 1440., četiri antiglose⁷).

3. ZABLUDE I ZAPREKE NA KOJE TREBA, NAŽALOST, STALNO UKAZIVATI

Mnogi autori (na pr. Windisch, 1998) ponašaju se kao da poslije 1971. potpisani i drugi dalmatolozi nisu objavili ništa o problemima tih jezika, na pr. o impaktu raznih drugih jezika, nazočnih u simbiozama s njima (na pr. hrvatskoga, albanskoga, venecijanskoga ili neke druge *lingua d'Italia*⁸; za crnogorski utjecaj, koji je u dijelu labeatskoga moguć, nije dosada ništa konkretno znano). S tim u svezi stalno se javljaju odavna demantirani pogriješni prikazi dalmatskog vokalizma u naglašenom slogu odnosno o sonorizaciji intervokalnih suglasnika koju *per definitionem* dalmatoromanski jezici nisu poznavali⁹.

Te zablude nisu jedine ali su veoma česte i *hard to die*. Više o njima u §§ 3.1 i 3.2.

3.1. Je li dalmatski vokalizam bio poput rumunjskoga asimetričan?

Kao što je poznato, rumunjski vokalizam ne razlikuje, u suprotnosti s onim što se zbiva u skoro svim drugim romanskim jezicima, rezultate latinskih fonema dugog /ū/ i kratkog /ü/.

⁶ V. Muljačić (1993).

⁷ Mogli bismo takve podatke zvati i *Sprachproben*; usp. Muljačić (1995: 34).

⁸ Taj se termin javlja prvi put sustavno u aktima 29. Kongresa S.L.I. (Malta, 1995). Usp. osobito Cortelazzo (1998) i Ursini (1998).

⁹ Zamboni (1995: 57) pregnantno definira fonološke značajke četiriju velikih dijelova romanse porodice: «A) Galloromania e Italomania settentrionale, col ladino o ‘retoromanzo’: subarea che sonorizza le sorde intervocaliche, rfonologizza la posizione iniziale e degemina senza (o quasi) residui fenomeni di variazione consonantica; B) Iberoromania: subarea che sonorizza/rfonologizza e degemina con residui fenomeni di variazione; C) Italomania centro-meridionale, col sardo: subarea che non sonorizza fonologicamente, conservando fatti sistematici di variazione, e non degemina, infine, D) Balcanoromania, col dalmatico: subarea che non sonorizza ma al tempo stesso degemina». Dobiva Sjevernu Romaniju (A) u suprotnosti s Južnom (B, C i D) ali priznaje da se dalmatski u tu podjelu slabo uklapa («Di nuovo problematica è qui la posizione del dalmatico, in realtà scarsamente ‘balcanico’ (lo è infatti nel consonantismo ma non nel vocalismo) e difficile da inserire nel *continuum* romanzo», ib., 58).

Istini za volju treba priznati da dalmatolozi na koje aludiram ne idu toliko daleko nego samo tvrde da dalmatski refleks kratkog *ŷ* u zatvorenom slogu nije bio jednak onome dugog /*ō*/ u isto takvom slogu. Dokaz bi bili likovi: SOMNIUM > *samno* i BUCCA > *buka* (rum. *bucă* ‘obraz’) umjesto **baka*. Usp. recentni rad R. Windischa (1998: 916, 918). Da se taj autor poslužio brojnim mojim radovima (kao i radovima P. Tekavčića i R. Hadličha), bio bi shvatio da taj izolirani slučaj ne dokazuje da je za “usta” najstariji veljotski posjedovao refleks od BUCCA (moglo se raditi, kao i u rumunjskom, o refleksu od GULA). Osim toga ne bi “metakronički” spomenuo, bez drugih objašnjenja, refleks latinskog /*ū*/ u primjerima LUCEM > *loik* i *SUCTUS > *sot* (str. 916) pošto je cijela stvar mnogo kompleksnija i teško se može do kraja shvatiti bez hrvatskog posredovanja (po mom mišljenju, radi se o veljotskom dijalektu B kojim su govorili ljudi kojima je hrvatski bio L1 a veljotski L2 i koji su u odnosu na jednojezične veljotofone (dijalekta A) u određeno doba, tj. krajem 11. st., uživali veći prestiž¹⁰).

3.2. Da li hrvatski primjeri iz Kotora svjedoče o sustavnoj sonorizaciji u labeatskom?

Za neupućene treba reći da aludiram na *nebūča* ‘nećakinja’ i *kobartūo*, *-ūla* ‘(debeli) pokrivač’, čemu u Dubrovniku odgovaraju posuđenice *nèpuča* i *krpàtur*. Daleki su precima tih riječi kasnolatiniski likovi NEPOTIA odnosno COPERTORIUM. U prvom slučaju postoji i suvremeni albanski labeatizam *mbésë* ‘nećakinja’. Iz njega se da zaključiti da su Albanci koji su u srednjem vijeku naučili labeatski kao L2 najvjerojatnije, zbog jačine vlastitog akcenta, reducirali protoničke samoglasnike u naučenim riječima. Zahvaljujući tom izgovoru “all’albanese” konsonanti *n* i *p* stvorili su čudnu sekvencu u kojoj je, pod utjecajem narednog usnenog suglasnika, *n* labijaliziran u *m*. Kako su svi nazali (i likvidi) fonetski (dakle samo redundantno) zvučni, pod utjecajem toga nazala sljedeći konsonant *p* postao je zvučan, tj., dao je *b*. Nazočnost populacije s albanskim materinim jezikom u Baru u srednjem vijeku nije upitna. Kako je Bar bio središte labeatskog jezika, kotorski su Hrvati mogli čuti prestižni **mbutja* (ili sl.) i posuditi ga kao *nebūča*. Slično se može pretpostaviti i za drugi primjer (u kome se, uzgred budi rečeno, desila i likvidna metateza: *r – r > r – l*, s time da je završno *l* u nominativu prešlo u *-o*). Pretpostavljam, dakle, u ustima albanskih dvojezičnjaka **kēbrtū:lē*¹¹.

Što se tiče sonorizacije kao jednog od dvaju kriterija na osnovi kojih je W. von Wartburg razlikovao tzv. Zapadnu Romaniju od Istočne, treba dodati da je rumunjski lingvist H. Mihăescu bolje od njega razgraničio ta dva areala u području

¹⁰ Usp. Muljačić (1993: 107–108) gdje su sažeto doneseni zaključci nekoliko prethodnih radova, na pr. Muljačić (1990: 1991, 1992). V. sad, za doba do ca. god. 1500, Muljačić (1995: 35–37).

¹¹ Više o tome v. u Muljačić (1990: 371, 379–380).

istočno od Trsta¹². Kako je sonorizacijska izoglosa tamo doprla dosta kasno, nisu prijeko potrebna domišljanja nekih lingvista po kojima su sve hrvatske posuđenice na ozemljima gdje se danas govore romanski idiomi koji su sproveli romanizaciju ušle u govore Hrvata iz nekog kasnije izumrlog panonskoromanskog govora, dok su se njihovi preci još nalazili u današnjoj Mađarskoj¹³.

4. NEKI ZAKLJUČCI “STRATEGIJSKOG” ZNAČAJA

Dva modela koji sačinjavaju srž dviju danas prevladanih škola predstavljaju veliku prepreku u ispravnom sagledavanju gornjih i sličnih problema.

4.1. Rodoslovno stablo i vertikalni monizam¹⁴;

4.2. Dijasistem ako ga se proglasi “vječnim” i upotrebljava u vrednovanju homoglotske (unutar “istog” jezika) odnosno homofamilijarne sličnosti u formi i u supstanciji i pritom ignoriraju otkrića relativističke lingvistike po kojima su “kratički” kriteriji kud i kamo važniji od “tektičkih”¹⁵.

¹² Dok su po Wartburgu kasnija Slovenija i cijela Zapadna Mađarska spadale u tzv. Zapadnu Romaniju, po Mihăescu-u ona završava na crti koja spaja rimsko naselje *Lauriacum* (danas Lörch u blizini austrijskog grada Linza) i ušće rijeke Raše (lat. *Arsia*). Po njemu POETOVIO > *Ptuj*, LONGATICUM > *Logatec*, TARSATICA > *Trsat* i sl. toponimi sa sačuvanim bezvučnim okluzivima reflektiraju stanje koje je karakteristično za Istočnu Romaniju. *Kopar/Koper* od CAPRIS, koji se nalazi dosta zapadnije od spomenute crte, treba posebno tumačenje. Usp. Crevatin (1992: 218). Po njemu izoglosa -p- > -b- krajem 6. st. nije još bila stopostotno ostvarena u Istri zapadno od rijeke Raše, pa su preci današnjih Slovenaca odnosno Hrvata zatekli neke (rijetke) toponime sa sačuvanim -p-, -t-, -k-, -s- a mnogo više njih s odgovarajućim zvučnim fonemima. To se tiče, naravno, i analognih apelativa. V. sad i Muljačić (1997b: 63).

¹³ Usp. što A. Zamboni (1991: 120) piše o raznim slovenskim i hrvatskim refleksima jedne izvedenice kasnolatinke imenice PARRICUS (**parricatu*), na pr. hrv. istarski *prkát* ‘mala staja za ovce’, koja bi bila «voce residuale recepita da parte degli Slavi da popolazioni neolatine probabilmente in zona pannonica, come mostrato i tratti fonetici (mancanza di sonorizzazione di /k/ e /t/ e conseguente appartenenza al romanzo ‘orientale’), Rocchi 263–4»; na str. 162 vraća se ponovno na taj leksem i kaže da je *prkát* (u selu Prosecco/Prosek sjeverozapadno od Trsta) «importante resto di latinità balcanico-danubiana». Više podataka o toj riječi daje Rocchi (1990: 262–263) koji se poziva i na Crevatin (1992, tada još u tisku; v. str. 215). Za panonski latinitet v. sintetički rad W. Dahmena (1992).

¹⁴ Za kritiku tog modela v. zasada Muljačić (1997a). U tisku imam rad »Sjaj i bijeda “kladištičkog” modela s posebnim osvrtom na sudbinu “rodoslovnog stabla” u romanistici«, *Suvremena lingvistika*, 23 (br. 43–44). O tom racionalnom konstruktivnom ljudskog uma, nerazdvojno povezanom s biologizmom 19. st., v. sad i Argente (1998: 2 ss.) gdje i. o. čitamo »su lógica se basa en un principio inalterable: el de las relaciones genéticas puras, según el cual toda lengua deriva de otra y solo de ella (o, dicho graficamente, una lengua no puede tener dos madres); en otros términos, la evolución es un proceso divergente, sin lugar a convergencias«.

¹⁵ Usp. Muljačić (1997a: 21–23).

Oba modela operiraju prešutno ili svijesno s jezicima sastavljenim od jednojezičnih govornika iako je postalo jasno da su skoro svi stanovnici naše Zemlje dvojezični (ako se taj pojam shvati u najširem smislu): skoro svatko posjeduje pasivnu, a vrlo mnogi i aktivnu kompetenciju u dva koda (dva dijalekta istog jezika, jednom standardnom jeziku i jednom njegovu dijalektu, dvama standardnim jezicima i sl.). U relativističkim dijadama i trijadama koje se, uzgred budi rečeno, temelje na politolingvističkog premoći, ne moraju svi članovi pripadati istoj jezičnoj porodici. Sve to iziskuje redimenzioniranje spomenutih modela ili barem njihovo novo vrednovanje¹⁶.

5. DESIDERATA I NAREDNI ZADACI

Dalmatoromanski (i iliroromanski) areal ne može se proučavati izolirano nego vodeći računa o nekadašnjim i sadašnjim stanjima u zemljopisno blizim arealima (pri tome osobito mislim na datosti na dvama "krilima": alpsko-panonskom i albano-makedo-grčkom).

Veliki "deficiti" postoje u istraživanju nekih areala u kojima su nekoć kontaktirali određeni dalmatoromanski, hrvatski i albanski idiomi. Pohvalno je da iscrpni rad V. Skračića na toponimiji zadarskog arhipelaga nalazi nastavljače, na pr. na području Cresa i Lošinja¹⁷. Držim da bi bilo vrlo korisno sprovesti analogna istraživanja u istočnoj Istri (istočno od rijeke Raše), zatim u Rijeci i okolici¹⁸, na Rabu i Pagu te u cijeloj nekoć labeatskoj zoni.

Posebno ohrabrujuće djeluju tekstovi na tzv. *cakajšćini* (koju priređivači Andrija Željko Lovrić i dr., v. *ČR*, 25, 1997, 167–299, zovu i sintagmom ženskog roda *veÿska zaÿk*). Nije mi poznato da se ijedan lingvist dosad pozabavio tim tekstovima, sakupljenima na jugoistočnom Krku, između Vrbnika i Stare Baške, u selima na niskom gorju *Veÿske Helâmi* (sami priređivači nisu lingvisti). Iz njih je razvidno da u tim hrvatskim govorima postoji antepniran određeni član (dakle nešto što je u Slaviji velika rijetkost i postoji sporadično samo u nekim sloven-

¹⁶ Po mom mišljenju model rodoslovnog stabla ne da se revidirati i može biti od koristi samo za pretpovijesna stanja, tj. za slučajeve "s velikim brojem nepoznanica".

¹⁷ V., na pr., referat P. Šimunovića na ovom skupu.

¹⁸ Usp. Margetić (1990) i Lukežić (1993). Znanstvenici se ne slažu u pitanju da li su Hrvati zatekli pri dolasku na Kvarner latinofone stanovnike kasnoantičkog grada Tarsatica-e (koji se nalazio sasvim uz more na istočnom dijelu današnje Rijeke). Akademik Margetić drži da je njihov govor morao »biti srodan istroromanskom i dalmatskom, osobito krčkoromanskom, tzv. veljotskom govoru« ali da mu se »na području današnje Rijeke izgubio ... gotovo svaki trag«. Kao prežitke spominje, prema Skok 1951–52, toponime *Kantrida*, *Turanj* i *Brgudi*, kojima dodaje *Kozale* (od lat. *casale*) i *Pulâc*. Po Margetiću zadnji toponim nema veze s PALATIUM nego s PILOSUS 'šumovit' (ib., 36).

skim govorima u Italiji¹⁹). Vrlo je vjerojatno da su preci tih cakajaca imali veljot-ski kao L2.

Kao što vidite, sve i da se možda nikad neće otkriti stari tekstovi na nekom dalmatoromanskom jeziku, lingvisti koji se zanimaju za Jadransku Hrvatsku i kontakte i konflikte na tom području mogu gajiti opravdanu nadu da su pomaci ne samo poželjni nego i mogući. Treba samo zasukati rukave.

CITIRANA I UPOTRIJEBLJENA DJELA

- AA. VV. (ur.), *Lexikon des Mittelalters*. I ss., Artemis, München-Zürich, 1980 ss.
- Alfieri, G. – Cassola, A., ur. 1998. La “Lingua d’Italia”: usi pubblici e istituzionali. *Atti del XXIX Congresso della Società di Linguistica Italiana. Malta, 3–5 novembre 1995*, Roma : Bulzoni.
- Argente, J. A. 1998. Contactos entre lenguas y sus consecuencias. U: *LRL*, VII, 1–14.
- Bartl, P. 1980. Bar, Ἀντίβαρις, Antibarum, Antivari. U: *Lexikon des Mittelalters*, I, München-Zürich, 1430.
- Budak, N. 1990. Die südslawischen Ethnogenesen an der östlichen Adriaküste im frühen Mittelalter. U: Wolfram, H. – Pohl, W. (ur.), *cit. dj.*, 129–136.
- Campanile, E. 1983. *Le Restsprachen* e la ricerca indoeuropeistica. U: Vineis, E. (ur.), *cit. dj.*, 211–226.
- Cortelazzo, M. 1998. Usi linguistici fuori d’Italia nel Medioevo: le Repubbliche marinare in Levante. U: Alfieri, G. – Cassola, A. (ur.), *cit. dj.*, 315–323.
- Crevatin, F. 1992. *Romania disiecta e Romania submersa* nell’Adriatico orientale. U: Kremer, D. (ur.), *cit. dj.*, I, 211–227.
- Dahmen, W. 1992. La romanité pannonienne. U: Kremer, D. (ur.), *cit. dj.*, I, 109–114.
- Dahmen, W. 1997. Die Bedeutung Venedigs für die Balkanromania. U: *Festschrift Pfister*, III, 313–325.
- DNP = Cancik, H. – Schneider, H. (ur.), *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*. I ss., Stuttgart-Weimar, 1996 ss.
- Doria, M. 1997. Concordanze toponomastiche istriano-dalmatiche. U: *Festschrift Pfister*, III, 169–179.
- Ducellier, A. 1980. Avlona (Valona, alban. Vlonë). U: *Lexikon des Mittelalters*, I, 1308.
- Ferluga, J. 1991. Istrien. B. Geschichte. U: *Lexikon des Mittelalters*, V, 701–705.

¹⁹ Usp. Skubic (1997: 1360). Misli na lik *ta parwa zviézda* “l’*étoile de berger*”, tj. “Danica”, i primjećuje (1361) da takvo što nije sasvim nepoznato u ostalim slovenskim govorima.

- Filipi, G. 1994. *Istarska ornitonimija. Etimologijski rječnik pučkog nazivlja*, Rijeka : Izdavački centar Rijeka.
- Filipi, G. 1997. *Betinska brodogradnja: etimologijski rječnik pučkog nazivlja*, Šibenik.
- Filipi, G. – Buršić-Giudici, B. 1998. *Istriotski lingvistički atlas Atlante linguistico istrioto*. Pula : Znanstvena udruga Mediteran.
- Festschrift Pfister* = Holtus, G. – Kramer, J. – Schweickard, W. (ur.), *Italica et Romanica. Festschrift für Max Pfister zum 65. Geburtstag*, I–III, Tübingen: Niemeyer, 1997.
- Goldstein, I. 1991. Kroatien, Kroaten. I. Geschichte. U: *Lexikon des Mittelalters*, V, 1538–1541.
- Haebler, C. 1997. Balkanhalbinsel, Sprachen: A. Paleobalkanische Sprachen. U: *DNP*, II, 422–423.
- Hödl, G. 1991. Krain (lat. Carniola, altslow. Krajna, slow. Kranjska). U: *Lexikon des Mittelalters*, V, 1465–1467.
- Iliescu, M., La classification historique des langues romanes I. L'histoire des dénominations. U: *LRL*, VII, 1998, 893–907.
- Katičić, R. 1985. Die Anfänge des kroatischen Staates. U: Wolfram, H. – Schwarcz, A. (ur.), *cit. dj.*, 299–312. Izašlo i na hrvatskom dvaput. Usp. Katičić, R., *Filološka razmatranja uz izvore o začecima hrvatske države, Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 16, Split, 1986, 77–92; i u knjizi (R. Katičić, *Uz početke hrvatskih početaka*, Split: Književni krug, 1993, 37–50).
- Korać, V. 1991. Kotor (τὰ Δεκάτερα, Catarum, it. Cattaro). U: *Lexikon des Mittelalters*, V, 1462.
- Kovačec, A. 1998. *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*. Pula: Znanstvena udruga Mediteran.
- Kramer, J. 1992. (coordinazione e introduzione), La romanità balcanica. U: Kremer D. (ur.), I, *cit. dj.*, 58–72.
- Kramer, J. 1997. Balkanhalbinsel, Sprachen: B. Die sprachliche Situation nach der slawischen Einwanderung. U: *DNP*, II, 423–424.
- Kremer, D. 1992. (ur.), *Actes du XVIIIe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes*. Université de Trèves (Trier) 1986, Tome I, Tübingen : Niemeyer.
- Kristol, A. M. 1998. Die historische Klassifikation der Romania III. Rätoromanisch. U: *LRL*, VII, 937–948.
- Kristophson, J. 1988. Romanische Elemente im Albanischen. *Zeitschrift für Balkanologie*, 24/1, 51–93.
- LRL* = Holtus, G. – Metzeltin, M. – Schmitt, Ch. (ur.), *Lexikon der Romanistischen Linguistik (LRL)*. Band/Volume IV ss., Niemeyer, Tübingen, 1988 ss.

- Lukežić, I. 1993. O dvama riječkim pučkim jezicima. *Fluminensia*, 5, br. 1/2, 25–38.
- Maksimović, Lj. 1991. Illyricum. U: *Lexikon des Mittelalters*, V, 381–382.
- Margetić, L. 1990. *Rijeka, Vinodol, Istra. Studije*. Rijeka : Izdavački centar Rijeka.
- Metzeltin, M. 1998. *Las lenguas francas del Mediterráneo*. U: *LRL*, VII, 601–610.
- Mihăescu, H. 1978. *La langue latine dans le Sud-Est de l'Europe*. București – Paris : Editura Academiei/Les Belles Lettres.
- Mihăescu, H. 1993. *La romanité dans le Sud-Est de l'Europe*. București : Editura Academiei Române.
- Mucciante, L. – Telmon, T. (ur.) 1997. *Lessicologia e lessicografia. Atti del Convegno della Società Italiana di Glottologia, Chieti-Pescara, 12–14 ottobre 1995*, Roma : Il Calamo.
- Muljačić, Ž. 1976. Über zwei krkumänische Texte aus dem 18. Jahrhundert. *Zeitschrift für Balkanologie*, XII, 1, 51–55.
- Muljačić, Ž. 1990. Sul dalmatico meridionale (o labeatice). U: Giovanni, Marcello de (ur.), *Scritti offerti a Ettore Paratore ottuagenario, Abruzzo, XXIII–XXVIII, 1985–1990*, 369–386.
- Muljačić, Ž. 1991. Vokalsysteme in Kontakt: was verdankt der vegliotische Vokalismus der slawo-romanischen Symbiose?. U: Ivir, V. – Kalodera, D. (ur.), *Languages in Contact and Contrast. Essays in Contact Linguistics*, Mouton de Gruyter, Berlin-New York, 317–327.
- Muljačić, Ž. 1992. Wieviele dalmato-romanische Sprachen gab es im Mittelalter?. U: Birken-Silverman, G. – Rössler, G. (ur.), *Beiträge zur sprachlichen, literarischen und kulturellen Vielfalt in den Philologien. Festschrift für Rupprecht Rohr zum 70. Geburtstag*, F. Steiner Verlag, Stuttgart, 109–118.
- Muljačić, Ž. 1993. Die Stellung des 'Dalmatischen' in der Romania und sein Verhältnis zu einem zonalen und zu zwei subkontinentalen Sprachbünden, *Balkan-Archiv, Neue Folge*, 17–18 (1992–1993), 105–112.
- Muljačić, Ž. 1995a. Il dalmatico. U: *LRL*, II, 2, 1995, 32–42.
- Muljačić, Ž. 1995b. Su alcuni romanismi preveneti lussignani. U: Càssola, F. – Fontanot, R. (ur.), *Scritti di linguistica e di dialettologia in onore di Giuseppe Francescato*, Ed. Le Ricerche, Trieste, 1995, 215–221.
- Muljačić, Ž. 1995c. O porijeklu prevedenice *prvídán* (i sl.), "ponedjeljak". *Filologija*, 24–25, HAZU, Zagreb, 1995, 275–283.
- Muljačić, Ž. 1996. Za relativistički pristup u proučavanju geneze i povijesti romanskih jezika. *Suvremena lingvistika*, 22, sv. 1–2 (broj 41–42), Zagreb, 465–481.

- Muljačić, Ž. 1997a. Wie heissen die 'Tochtersprachen' des Lateins? *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 24–25 (1995–1996), Zadar, 1997, 5–34.
- Muljačić, Ž. 1997b. Il gruppo linguistico illiro-romanzo. U: *Festschrift Pfister*, III, 1997, 59–72.
- Muljačić, Ž. 1998a. La ripartizione areale delle lingue romanze. U: *LRL*, VII, 1998, 873–892.
- Muljačić 1998b = Ž. Muljačić, Bibliographie de linguistique romane. Domaine dalmate et istriote avec les zones limitrophes (1987–1996), *Revue de Linguistique Romane*, 62, Nos 245–246, 1998, 183–223.
- Pocetti, P. 1997. La lessicografia delle lingue di frammentaria attestazione tra testi, grammatica e contorni culturali. U: Mucciante, L. – Telmon, T. (ur.), *cit. dj.*, 113–137.
- Rocchi, L. 1990. *Latinismi e romanismi antichi nelle lingue slave meridionali*. Udine : Campanotto Editore.
- Ròki-Fortunāto, Ā. 1997. *Lībar Viškiga Jazika*. Priredī, obradī i finī T. Ròki, Toronto : University of Toronto Press Incorporated.
- Siller-Runggaldier, H. – Videsott, P. 1998. *Rätoromanische Bibliographie 1985–1997*, Institut für Romanistik der Leopold-Franzens-Universität, Innsbruck, (*Romanica Aenipontana XVII*).
- Skok, P. 1951–1952. Toponomastički problemi. Riječka toponomastika. *Istoriski časopis*, III, 7–10.
- Skubic, M. 1997. Italien-slovène. U: Goebel, H. et al. (ur.), *Kontaktlinguistik Contact Linguistics Linguistique de contact*. II, Berlin-New York : Walter de Gruyter, 1357–1362.
- Solta, G. R. 1998. Balkanologie. U: *LRL*, VII, 1020–1039.
- Steindorff, L. 1991. Krk (it. Veglia). U: *Lexikon des Mittelalters*, V, 1538.
- Szádeczky-Kardoss, S. 1980. Avaren. I. Geschichte. U: *Lexikon des Mittelalters*, I, 1283–1285.
- Tomašić, F.; Lovrić, M. (prir. Lovrić, A.–Ž.) 1997. Arhaična pučka predaja u "cakajšćini" brdskih sela na otoku Krku (Sêy veÿska povêdna basçÿna ziunêh vârskeh vâsih vaõn skopãal Khârk). *Čakavska rič*, XXV, br. 1–2, 167–199.
- Trummer, M. 1998. Südosteuropäische Sprachen und Romanisch. U: *LRL*, VII, 134–184.
- Untermann, J. 1983. Indogermanische Restsprachen als Gegenstand der Indogermanistik. U: Vineis, E. (ur.), *cit. dj.*, 11–28.
- Ursini, F. con la collaborazione del "Centro di Ricerche Storiche" di Rovigno. 1997. *Bibliografia istriana*. Vicenza: Neri Pozza Editore.
- Ursini, F. 1998. La "Lingua d'Italia" sulle coste orientali dell'Adriatico fra Trecento e Quattrocento. U: Alfieri, G. – Cassola, A. (ur.), *cit. dj.*, 324–339.

- Vig, I. 1994. Riflessi latini nella toponomastica in Ungheria: *Moson, Giano Pannonio*. 5, 89–104.
- Vineis, E. (ur.) 1983. Le lingue indoeuropee di frammentaria attestazione – Die indogermanischen Restsprachen. *Atti del Convegno della Società Italiana di Glottologia e della Indogermanische Gesellschaft, Udine, 22–24 settembre 1981*, Pisa : Giardini editori e stampatori.
- Vinja, V. 1996. Ima li katalanizama u jadranskom hrvatskom?. *Suvremena lingvistika*, 22, sv. 1–2 (broj 41–42), Zagreb (recte 1998), 621–628.
- Vinja, V. 1998. Jadranske etimologije (Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku). knj. I (A–H), Zagreb : HAZU – Školska knjiga.
- Windisch, R. 1998. Die historische Klassifikation der Romania II. Balkanromanisch. U: *LRL*, VII, 907–937, s 2 karte.
- Wolfram, H. – Pohl, W. (ur.) 1990. *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern. Teil I. Berichte des Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung, 27. bis 30. Oktober 1986, Stift Zwettl, Niederösterreich*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien (ÖAW. Philosophisch-historische Klasse. Denkschriften, 201. Band).
- Wolfram, H. – Schwarcz, A. (ur.) 1985. Die Bayern und ihre Nachbarn. Teil I. Berichte des Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung, 25. bis 28. Oktober 1982, *Stift Zwettl, Niederösterreich*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien (ÖAW. Philosophisch-historische Klasse. Denkschriften, 179. Band).
- Zamboni, A. 1991. Romanismi e altri strati linguistici nella Slavia triestina. U: Vanelli, L. – Zamboni, A. (ur.), *Per Giovan Battista Pellegrini. Scritti degli allievi padovani*, I, Unipress, Padova, 97–168 (*Quaderni patavini di linguistica. Monografie*, 8).
- Zamboni, A. 1995a. Per una ridefinizione del tipo alto-italiano o cisalpino. U: Banfi, E. et al. (ur.), *Italia settentrionale. Crocevia di idiomi romanzi. Atti del Convegno internazionale di studi, Trento, 21–23 ottobre 1993*, Tübingen : Niemeyer, 57–67.
- Zamboni, A. 1995b. Dialettologia, grammatica storica e classificazione. U: Romanello, M. T. – Tempesta, I. (ur.), *Dialecti e lingue nazionali. Atti del XXVII Congresso della Società di Linguistica Italiana. Lecce, 28–30 ottobre 1993*, Roma : Bulzoni, 29–41.
- Zamboni, A. 1998. La classificazione storica delle lingue romanze IV. L'italo-romanzo. U: *LRL*, VII, 948–955.
- Županović, Š. 1995. *Hrvati i more. Od koga Hrvati naučiše ribarstvo i ribarsku terminologiju (1995–1995)*, vol. I–II, Zagreb : AGM. [vol. III i IV. u tisku].

In quali settori è lecito aspettarsi dei progressi che possano accrescere in modo notevole le nostre conoscenze riguardanti «il dalmatico»

Riassunto

E' risaputo che la sociolinguistica può far progredire l'analisi dei fenomeni dovuti ai contatti e ai conflitti fra varie lingue che la linguistica storica tradizionale e lo strutturalismo non sono stati in grado di studiare a fondo. Ciò vale à *plus forte raison* se vi entrino le cosiddette lingue di frammentaria attestazione.

Nel caso concreto abbiamo a che fare con una *Corpusssprache* relativamente bene documentata per il periodo 1770–1898 (ossia con il veglioto) e con una *Wortsprache* (alludo al raguseo di cui conosciamo solo quattro parole notate verso il 1440 con i rispettivi significati). Per il resto disponiamo soltanto di esempi 'indiretti', ossia di toponimi, antroponimi, appellativi nonché di qualche verbo e aggettivo identificabili nei documenti scritti in latino medievale, veneto, croato e albanese o viventi nei dialetti di queste tre lingue.

Chi si accinge oggi a studi etimologici con particolare riguardo ai dalmatismi del croato, dell'albanese e del veneto coloniale deve tener conto dei successi della linguistica dalmato-romanza più recente che ha individuato e, alle volte, provato l'impatto 'straniero' (ossia croato, albanese o veneto) nello sviluppo storico di un intero vocalismo o in alcune singole voci. Benché negli ultimi vent'anni siano apparsi parecchi studi in proposito (scritti in italiano, tedesco e francese), i colleghi croati e stranieri non conoscono o ignorano i loro risultati. Ciò riguarda soprattutto gli sviluppi delle vocali toniche nel veglioto e la sorte delle occlusive sorde intervocaliche. Qui va rilevato che la loro sonorizzazione, iniziata nella Hispania nel 3. secolo, aveva raggiunto soltanto in parte la frontiera delle due Romànie (che congiungeva l'area in cui sorge oggi la città di Linz (Austria) e la foce del fiume Raša ad ovest della città di Labin, Croazia): i primi Sloveni e Croati, penetrati nella *Caput Adriae* sentirono il nome tardolatino della città di Koper/Kopar con la *-p-* mentre in parecchi altri casi sentirono dei toponimi e degli appellativi in cui tale fonema fu già sonorizzato; nell'estremo Sud qualche dalmatismo labeatico del dialetto croato di Kotor contiene un /b/, per es. in *nebùča* 'nipote' ma ciò non va addebitato a un'isoglossa ma alla cosiddetta *Formübertragung* (ossia a una pronuncia di parlanti la cui L1 fu l'albanese che vivevano a Bar e dintorni). I desiderata della ricerca avvenire sono: a) lo studio

approfondito di ciò che avveniva sui due ‘fianchi’ della ellissi adriatica paleoromanza (sulle direzioni: Kopar-Rijeka-Budapest e Kotor-Scodra-Scopie); b) ricerche analoghe a quelle molto bene eseguite da V. Skračić per l’arcipelago zaratino non solo sulle isole ma anche nelle aree di Rijeka, Trogir, Kotor ecc.; c) la valutazione dei testi appena pubblicati spettanti alle parlate croate arcaiche della zona montuosa fra Vrbnik e Stara Baška (isola di Krk).

Ključne riječi: dalmatski, romanski jezici

Key words: Dalmatic language, Romance languages